

Dialogy č. 2 – prosinec 1977 [1977]

Milý Rudolfe, milý Honzo,

také já Vám oběma přeju, abyste jak ve vlastním psaní, tak ve čtení napsaného našli inspiraci a podnět k přemýšlení, a to jak ve směru kritiky, tak ve směru sebekritiky a revize vlastních názorů a stanovisek. (Mám totiž za to, že dialog nespočívá ani v juxtapozici odlišných názorů, ani v rozcupování druhých stanovisek na kousky, z nichž některé jsou pochváleny a jiné odmrštěny. Dialog je rozhovor, v němž kromě rozmlouvajících je ustavičně udržováno volné místo pro oslovení samotnou pravdou, která pochopitelně není v „držení“ žádného z partnerů.) Vítám zejména Rudolfa a těším se na další společné rozhovory. Tvůj předložený text, Rudolfe, však není pro rozhovor nejvhodnější, neboť není soustředěn kolem jednoho ústředního tvrzení, kolem jedné koncepce, ale představuje jakýsi souhrn či spíše přehled, dotýkající se mnoha témat. Bude proto svévolné, když si pro své kritické a přímo polemické poznámky vyvolím jen některé Tvé teze. Přesto se však pokusím zůstat v mezích problému, který jsi sám označil pro sebe za základní, totiž otázky vztahu mezi filosofií a politikou, otázky morálně filosofických aspektů politiky.

Ve svém shrnutí uvádíš na prvním místě, že „demokratická politická koncepce je vždy odvozena z filosoficky a eticky podložených a zdůvodněných hledisek“. To není udržitelné hned v několika směrech. Kdyby koncepce demokracie musela být vždycky odvozována z nějakého filosofického základu a měla by tedy své filosofické předpoklady, znamenalo by to, že z jiných filosofických předpokladů a na jiných filosofických základech by vyrůstaly jiné, nedemokratické nebo dokonce protidemokratické politické koncepce. A v tom případě by demokracie musela bránit vzniku a šíření jiné filosofie, než je ta, na níž vyrůstá koncepce demokracie. Ty sám však hned v následující větě svého vlastního shrnutí pokračuješ: „Příklon k určité politické koncepci může vycházet z různých filosofických a etických zdrojů.“ Ze souvislosti lze mít za to, že se tím nepraví nic v tom smyslu, že „jaká filosofie, taková politická koncepce“, nýbrž spíše naopak, že k jedné a téže politické koncepci lze dojít z různých filosofických východisek. Jestliže je tomu tak, pak ovšem vlastně nelze dost dobře říci, že demokratická politická koncepce je odvozena z určité filosofie, neboť takových filosofií, které se s koncepcí demokracie porovnají a snesou, je víc (i když jistě to neplatí o všech vůbec). A k tomu bych rád dodal, že jedna a táž filosofie může vést různé osobnosti k různým politickým koncepcím i praktickým politickým důsledkům; příkladů by bylo možno přinést z dějin politického myšlení nepřehledné množství. Zkrátka a dobře: vztah mezi filosofií a politikou je podstatně komplikovanější a zejména jiný, než uvádíš.

Filosofie je svou podstatou reflexe; velice přitom záleží na tom, čeho reflexí jest. Reflektovat lze vždy jen nějakou aktivitu a zkušenosti na ní založené; touto aktivitou může být buď jiná reflexe anebo praxe (přesněji: praxe jiné než myšlenkové povahy). Politická reflexe vzniká na základě reflexe nějaké politické praxe – buď vlastní, nebo cizí. Může se však šířit také jen jako myšlenka nebo dokonce jako zlomek myšlenky. Politické koncepce přejaté jako myšlenky (a konfrontované s jinými koncepcemi atd.) tvoří základ politického vzdělání; politické koncepce konstituované na základě reflexe vlastních politických aktivit a jejich výsledků (nebo alespoň dobře pochopených a podrobně prostudovaných aktivit cizích) jsou základem přímých (nebo převzatých) politických zkušeností. Obojí je ovšem vždycky navzájem složitě propojeno a nelze to od sebe čistě oddělit. Čím je však politické myšlení méně často konfrontováno a ověřováno vlastní nebo alespoň dobře sledovatelnou cizí praxí, tím je náchylnější se stát pouhou politickou iluzí nebo pověrou. Naproti tomu tam, kde je za jediné rozhodující považována politická praxe a její praktické výsledky a podceňuje se kritická analýza této praxe, upadá praktická politika do pragmatistických kolejí a stává se bezkonceptní; pouhá ideologie tomu nemůže odpomoci, neboť je schopna poskytnout nanejvýš nějaké berle, které ovšem ještě víc zdůrazňují kulhání. Naprostá většina občanů se

však rozhoduje na základě přetrvávajících drobtů politických zkušeností buď cizích, nebo kolektivních, navíc drobtů, jež představují pozůstatky různých, většinou navzájem si odporujících nebo alespoň mimoběžných politických koncepcí nebo nejčastěji ideologií. Integrita je tomuto politickému reagování a myšlení většiny velmi vzdálena; víc než myšlenka v něm vládne nálada, víc než zásady v něm najdeme pouhou setrvačnost, spíše než argumenty tu rozhodují emoce. Na tuto skutečnost může politik reagovat v zásadě dvojím způsobem: buď pohrdá davem a demagogicky žongluje se vším, co se mu právě hodí – anebo si dá tu práci a pečlivě rozlišuje mezi hodnotami a pahodnotami a zdůvodňuje svůj politický koncept tak, aby nejenom získal přívržence, ale aby je naučil lépe politicky myslet.

Naše domácí situace představuje jenom krajní vyhocení stavu, který existuje i jinde ve světě. Přímé politické zkušenosti jsou vyhrazeny velmi malé skupině lidí, a i tam jsou redukovány a deformovány skutečností, že žádný náš politik nemusí a snad dokonce ani nemůže být postaven do přímého kontaktu s občanstvem, jaké vskutku je a jak opravdu smýšlí. Ovšem daleko zhoubnější důsledky to má pro občanstvo samotné. Naprostý nedostatek informací o skutečné politické situaci a jejích aktuálních problémech a okolnost, že se po desetiletí občané neměli možnost k žádnému skutečnému problému naší národní politiky vyjádřit, že politickou angažovanost občan de facto nemůže projevit anebo jen ve fiktivní podobě při nejrůznějších prefabrikovaných kampaních – to všechno působilo a nadále působí pro politické myšlení jako detergent a krajně snižuje úroveň obecného politického povědomí a zejména vzdělanosti. Naprostá většina občanů ví dost přesně a určitě, co rozhodně nechce, ale nejenže neví, co pozitivně chce, ale nemá dost rozhledu a představivosti, aby věděla a dokonce měla jen ponětí, co by vůbec jen mohla chtít. Náprava této politováníhodné situace bude poměrně pomalá a vyžádá si dlouhodobou trpělivou uvědomovací práci; v žádném případě tu v počátcích nemůže pomáhat rekurs k nějakému filosofickému či etickému konsenzu, neboť takový konsenzus neexistuje a musí být nejprve rekonstituován.

Tím naprosto nechci zpochybnit Tvé přesvědčení, že politika musí mít své filosofické a zvláště pak etické, morální základy, neboť je sdílím. Chtěl bych však upozornit, že vnitřní logika filosofického postupu je odlišná od vnitřní logiky postupu politika. Filosofická důslednost se může v konkrétní situaci jevit jako politická chyba, naivita, neinformovanost apod., a naopak sledování čistě politických zřetelů se může zcela marně pokoušet o své jednotné myšlenkové uchopení a filosofické ospravedlnění. Je to tím, že kompromis ve filosofii je nepřipustný, protože snižuje podstatně váhu a přesvědčivost myšlenkové práce, zbavuje ji integrity a nechá ji poklesnout do eklekticismu. Naproti tomu ve světě politiky je kompromis nejen nezbytností, ale často přímo metodou a nezřídka téměř uměním, „uměleckým“ kouskem. V kompromisech spočívají ovšem také politické koncepce, pokud mají ambice nezůstat pouhými utopiemi. A jedním z takových koncepčně politických kompromisů je demokracie. V tom spočívá ještě další – a po mém soudu rozhodující – důvod proti každému pokusu o zakotvení demokratického politického programu v nějaké jednotné „demokratické filosofii“. Ta by nemohla být ničím jiným než ideologií a jako ideologie by se musela dříve nebo později dostat do rozporu s podstatou demokratických principů, zásad, konceptů a programů. Vždyť Ty si to do jisté míry uvědomuješ sám, když říkáš: „Neodmítám označovat své úsilí o formulaci zásad za přimknutí se k určité myšlenkové osnově či tendenci, ale odmítám se zařazovat do přísně vymezených, oddělovaných, dogmatických soustav.“ Atd. To je zřetelný příznak toho, že myslíš jako politik a ne jako filosof. Uvědomuješ si, že bez hlubšího myšlenkového, filosofického zakotvení je politika příliš mělká a zároveň bez kontur, ale potřebuješ ji jen k jistým službám, jako pomocníci, jako „služku politiky“, ne jako vůdčí složku své politické orientace, jako skutečný základ politiky. Ale i tady se bohužel musím distancovat.

Politika jako taková resp. konkrétní politický koncept nemůže být jednoznačně postaven

na určité filosofii, protože musí počítat se spoluprací a součinností všech lidí nebo alespoň mnoha, ba většiny lidí, z nichž řada je filosoficky orientována jinak, odlišně. Ale to neznamená, že bych byl ochoten připustit, že jednotlivý politik si smí dovolit střídavě zakládat své jednotlivé politické činy na různých filosofických nebo etických apod. principech, tj. že je může zdůvodňovat z různých myšlenkových, filosofických okruhů a kontextů. Politik jako osobnost musí vykazovat jistý výrazný charakter, jeho politické rozhodování musí mít vnitřní souvislost a logiku, rozpoznatelnou za všemi kompromisy, jimž se pochopitelně nemohl vyhnout a jež musel vždy znovu uzavírat. Proto si také nemyslím, že demokratičnost a demokracie by mohla představovat pro jakéhokoliv politika nějaký jeho program; demokracie je rámec, v němž demokratický politik chce uplatňovat a realizovat svůj politický program a své koncepce. Svými koncepcemi a zejména konkrétními návrhy na řešení aktuálních problémů může politik zajisté i překvapovat, neboť dobrý politik musí mít schopnost invence a tedy i dostatek k tomu potřebné fantazie. Ale nesmí udělat něco, co je v rozporu s osobitostí jeho dosavadního politického působení. Tak kupř. se nesmí dopustit politického podvodu, např. slíbit něco a udělat – nebo dopustit, aby se udělalo – něco docela jiného. Chtěl bych věřit, že Antonín Zápotocký to myslel upřímně, když v roce 1953 několik dní před měnovou reformou veřejně ujišťoval, že k žádné peněžní reformě nedojde. Podle mých představ měl rezignovat v tom okamžiku, kdy se dozvěděl, že reforma byla provedena. A pak tu jsou určité morální zásady. Když byl v Brandtově administrativě odhalen špion, považoval Brandt za nutné odstoupit. Když byli na počátku padesátých let zatčeni a ve smutně proslavených procesech k hrdelním trestům odsouzeni také kolegové a dokonce osobní přátelé a dlouholetí spolupracovníci presidenta Gottwalda a řady členů vlády atd., neodstoupil ani jeden nejen na protest, nýbrž ani u vědomí spoluodpovědnosti. Kdyby tehdy odstoupila celá vláda, kdyby rezignovalo celé politbyro, kdyby bývala existovala minimální solidarita těch, kteří byli ušetřeni, s těmi, kteří měli být obětováni, je svrchovaně nepravděpodobné, že by k oněm justičním vraždám došlo. Ovšem ta solidarita neměla v politických špičkách odkud vyrůst, neboť její zázemí už bylo dlouho předtím soustavně decimováno (a ovšem: nechalo se decimovat, nevykázalo potřebnou rezistenci).

Žijeme v době, kdy morální, duchovní, kulturní a další hodnoty lidského individuálního i společenského života jsou v hloubce otřeseny. Z vývoje zemí tzv. reálného socialismu se stalo zřejmým, že tímto neblahým vývojem netrpí jen rozkládající se buržoazní společnost. Jsme zkrátka v hluboké společenské, politické, kulturní, mravní a duchovní krizi, kterou nemůže překonat žádný projekt demokratizace. Náš československý demokratismus prožil v posledním šedesátiletí několikrát krach, naznačující, že pouhé obnovení skutečně demokratických pořádků by nic podstatného nevyřešilo. Příliš málo by mohl vyřešit dokonce i důkladně promyšlený politický program (o jehož faktické absenci nikdo z nás nemůže mít ovšem pochyb). Co tento národ (a nejenom tento národ) hlavně potřebuje, nejsou nové politické struktury ani nové politické koncepty a programy (i když jsou nepochybně vysoce žádoucí a potřebné), ale především probuzenější svědomí, vůli k poctivosti a opravdovosti, životní důslednost každého z nás, rovnější charakter, důstojnější způsob života, odpor ke lži a prolhanosti v každé podobě a na všech rovinách – a zejména úsilí o životní integritu, překonávající trapnou schizofrenii, již jsme nakloněni podléhat. S touto situací a s tímto druhem „potřeb“ národní společnosti musí počítat také politik, musí je v plném světle vidět sociolog a musí je reflektovat filosof. A dobře, pravdivě vše vidět lze jen v perspektivě programu nápravy. Takovou nápravu však nelze zjednat žádnými vnějšími opatřeními, zákroky ani usneseními; a už v žádném případě nelze spoléhat na nějakou jednoduchou a rychlou metodu.

Nakonec bych chtěl připomenout ještě jeden aspekt politické aktivity a pasivity, o němž dosud nepadlo ani slovo, ačkoliv tvoří páteř pro souhru a vzájemnou vazbu politického a

mravního (a duchovního) života. Jak už jsem řekl, zcela s Tebou souhlasím v tom, že politické činy mají svou morální stránku a že musí být hodnoceny z morálního hlediska. Dotáhněme však tuto myšlenku až k jejím logickým důsledkům: ve sféře politiky se můžeme dopustit mravně pochybných, vadných, zlých činů. A můžeme se dopustit četných selhání, že se mravně pochybným a zlým činům, k nimž dochází před našima očima, nedovedeme dost zřetelně a účinně opřít. A konečně se můžeme dopustit toho, že si nedáme dost práce, abychom mravně pochybná a zlá politická rozhodnutí řádně rozpoznali, jako taková veřejně označili a stejně veřejně odmítli. Máme-li na mysli opravdu morální rovinu soukromého a veřejného života, musíme zase začít počítat s tím, že po vině následuje trest. Ne proto, že by přišel nějaký spravedlivý soudce či karatel, ale proto, že každá morálně negativní činnost zamořuje okolí, znehodnocuje lidské vztahy a zbavuje nejen nejbližší, ale i vzdálenější účastníky možnosti jednat nadále, jako by se nic nestalo. Vina zkrátka nedoléhá ani výhradně, ani na prvním místě na bezprostřední inspirátory a realizátory mravně zlých činů, ale na všechny. Mravní aspekt politiky spočívá v tom, že v politice jakožto v „záležitostech obce“ nelze být a zůstat pouhým divákem, nelze stát stranou. Polis, obec je vždycky celek; uprostřed nemravného, zpozdilého, povrchního, rozmařilého, nenávistného nebo jinak zhoubně vedeného života obce, tj. společnosti jako celku, nelze zůstat v nedotčenosti, v nepotřísněnosti, nezasaženosti celým tím neštěstím v nějakém ústraní, v nenápadném odstupu, v zákoutí, do něhož to zlo nějak nepronikne. Katastrofa, která se takřka s osudovou logikou dostaví po obdobích obecné netečnosti nebo zbabělosti, po období surových nespravedlností, mravní necitlivosti a životního cynismu atd., s sebou nutně strhne všechny. Žádný útěk nepomůže, žádné výmluvy nikoho neospravedlní. Dokud budeme viníky hledat vždycky jen kolem sebe, bude naše krize a náš úpadek jen pokračovat. Úpadek je zapotřebí vidět v plném rozsahu a změřit; krizi je nutno analyzovat a popsat. V tom jsme udělali dosud málo, takřka nic. Jak by mohl vzniknout nějaký nový program? Jak by se mohla někde objevit nová politická koncepce? Odkud by mohl vyrůst nový životní styl, odkud by se mohla konstituovat nová životní orientace, když jsme si zatím nebyli schopni přiznat svá obrovská selhání, své do obludnosti narostlé viny, své téměř docela hluché svědomí? – Chceme-li mluvit o spjatosti politických a mravních problémů své společnosti a své doby, pak se nemůžeme vyhnout otázkám tohoto druhu.

V červnu 1968 jsem napsal článek, v němž jsem o těchto věcech mluvil za docela jiné situace. Snad mi nezalíš, že kousek ocituji. „Nejnovější pověrou a přímo mýtem našich politických úvah a rozhovorů je demokracie a demokratizace. Je hodně lidí, kteří jako hlavní program nejbližší budoucnosti chápou zakrytí a vyspravení trhlin v našem socialismu demokratickými záplatami. Na druhé straně je zase hodně lidí, kteří vidí v demokratizaci (a tím spíš v demokracii) nebezpečí a přímo záhubu socialismu. Tak se demokracie stává zároveň nadějí i strašidlem. Ve skutečnosti však ani nejlepší demokracie nemůže vyřešit krizi, jíž procházíme; naopak se sama stává jejím projevem. Demokracie jako pouhá politická forma, jako soubor institucí a zásad (parlament a poslanci, všeobecné a tajné hlasovací právo, vláda většiny apod.) má své přednosti a nedostatky; nikdy se však sama o sobě nemůže stát zárukou spravedlnosti nebo vítězství pravdy. ... Krize naší společnosti není primárně v nedostatku demokratičnosti; to je pouze jeden z důsledků krize. Její počátek je v mravní ochablosti, neuvědomělosti, nedostatku kritické soudnosti, v bázlivosti, nepevnosti a nedůslednosti jednotlivců. Zdravá demokracie se musí opírat o odpovědné rozhodování politicky vzdělaných občanů...“ Jak je vidět, neříkám dnes nic podstatně jiného; mám za to, že pozdější události nevyvrátily, nýbrž spíš potvrdily správnost tohoto pohledu. Článek tenkrát končil: „... jenom pravda nás může vysvobodit a vyvést z katastrofy. ... Nečekejme však úlevy, nehledejme kompromisy. Po vině přichází trest; přišla doba soudu.“ Ta doba přišla; její tíha předstihla mé tehdejší očekávání. Myslím, že můžeme být s dobrým vědomím a svědomím zajedno v tom, že jsme jako společnost, jako obec, jako národ neobstáli. A

neméně jisté je i to, že tato doba ještě zdaleka není za námi, že dokonce to rozhodující „stání“ nás ještě čeká. Ale to náleží už do jiné kapitoly.

S pozdravem

Váš

Ladislav Hejdánek

(in: *Dialogy* č. 2, prosinec 1977, str. 12–21)